

تحلیلی بر مواضع سیاسی
علی بن ابی طالب علیه السلام
از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله تا قتل عثمان بن عفان

اصغر قائدان

www.ketab.ir

www.ketab.ir

فائنان، اصغر - ۱۳۴۳	سرشناسه:
تحلیلی بر مواضع سیاسی علی بن ابی طالب <small>علیه السلام</small> پس از رحلت پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> تا قتل عثمان بن عفان /	عنوان و نام پدیدآور:
تالیف اصغر فائنان	
تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۰.	مشخصات نشر:
۹۷۸-۹۶۴-۰۰۰۰-۱۸۷-۵	شابک:
چاپ پنجم (ویراست دوم، با اضافات جدید)، ۱۴۰۰	یادداشت:
کتابنامه: ص. ۳۵۳ - ۳۶۹	یادداشت:
اسلام -- تاریخ -- از آغاز تا ق ۴۱	موضوع:
DS۳۸/۱/ق۲ت۳ ۱۳۸۰	رده بندی کنگره:
۹۰۹/۰۹۷۶۷۱	رده بندی دیویی:
۸۱۰-۲۳۷۷۹	شماره کتابشناسی ملی:

تحلیلی بر مواضع سیاسی علی بن ابی طالب علیه السلام
از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله تا قتل عثمان بن عفان

اصغر قائدان (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

چاپ دوم ۱۳۷۶ هـ
چاپ پنجم (ویراست دوم، با تصحیفات جدید) پاییز ۱۴۰۰ هـ ۵۰۰ نسخه هـ

ویرایش: امیرحسین قانع هـ طراحی جلد: محمد سلیمی هـ
صفحه‌آرایی: امین شجاعی هـ امور چاپ: محمد امین رضاییور هـ

دفتر مرکزی: تهران، خیابان جمهوری اسلامی،
تقاطع خیابان سعدی، پلاک ۲
شماره تماس: ۰۲۱۳۳۹۰۰۷۵۱-۲ و ۶۱۲۸
کدپستی: ۱۱۴۳۸۱۷۸۱۸

amirkabirpub.ir

@amirkabirpubco

مؤسسه انتشارات امیرکبیر
© همه حقوق محفوظ است.

فهرست

۱۱	مقدمه
۱۵	گذری بر منابع
	منابع اخبار و حدیث / ۱۷ / الاخبار الموثقیات. تألیف ابو عبد الله زبیر بن بکار (۱۷۲ - ۲۵۶ هـ) / ۱۹ / سیره و مغازی / ۲۰ / رجال، اصحاب و طبقات / ۲۲ / فتوح و خراج / ۲۵ / فتن و حروب / ۲۶ / منابع تخصصی / ۲۸ / نهج البلاغه / ۲۸ / شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید معتزلی (۵۸۶ - ۶۵۵ ق) / ۲۹ / السقیفه و فدک ابو بکر جوهری (۳۲۳ ق) / ۳۰ / الجوهره فی نسب علی بن ابی طالب <small>علیه السلام</small> ، ابو بکر تلمسانی (قرن هفتم) / ۳۱ / تذکرة خواص الامة فی معرفة الائمة، ابن جوزی، (۵۸۲ - ۶۵۴ هـ) / ۳۱ / ترجمة الامام علی بن ابی طالب <small>علیه السلام</small> ، ابن عساکر (۴۹۹ - ۵۷۹ هـ) / ۳۲ / الخصائص الائمة، خصائص امیر المؤمنان <small>علیه السلام</small> ، / ۳۳ / شریف الرضی، (۳۵۹ - ۴۰۶ هـ) / ۳۳ / کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال، متقی الهندی، (۸۵۵ - ۹۷۵ هـ) / ۳۳ / منابع و تواریخ عمومی / ۳۴ / تحقیقات جدید مورخان و محققان عرب / ۳۴ / تحقیقات جدید مستشرقین و اسلام شناسان غربی / ۳۶

۳۷

فصل اول: پیش درآمد

علی بن ابی طالب علیه السلام از بعثت تا واپسین ایام حیات پیامبر صلی الله علیه و آله / ۳۷ / نام، نسب و کنیه علی علیه السلام / ۳۷ / علی علیه السلام در مکه / ۳۸ / تربیت علی علیه السلام در

۶ هـ تحلیلی بر مواضع سیاسی علی بن ابی طالب علیه السلام

خانه پیامبر صلی الله علیه و آله / ۳۸ / یوم الانذار / ۴۱ / لیلۃ المبیت / ۴۱ / علی علیه السلام در مدینه
/ ۴۳ / پیمان مؤاخاة و برادری / ۴۳ / نقش سرنوشت ساز علی علیه السلام در غزوات
/ ۴۴ / جانشینی در مدینه / ۴۷ / ابلاغ سوره برائت و تلاش برای گسترش اسلام
/ ۴۹ / مأموریت قضائی / ۵۰ / ماجرای مباحله / ۵۱ / سد الابواب / ۵۲ / غدیر
خم / ۵۳ / اختلاف در معنای ولی / ۵۴ / در کلام قرآنی / ۵۴ / در کتب لغت
/ ۵۵ / در متون تاریخی و روایی / ۵۶ /

فصل دوم: علی علیه السلام به هنگام بیماری، رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله و تشکیل سقیفه

۶۳

بنی ساعده

الف - موضوع درخواست کاغذ و قلم / ۶۳ / ب - ماجرای جیش اسامه
/ ۶۹ / ج - سفارش و وصیت در خصوص اهل بیت علیهم السلام و جایگاه علی علیه السلام
/ ۷۲ / نظر مفسران اهل سنت در مورد اهل بیت / ۷۳ / اهل بیت از نظر رسول
خدا صلی الله علیه و آله / ۷۴ / د - علی علیه السلام و بنی هاشم به هنگام بیماری و رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله
/ ۷۷ / ساختار سیاسی - اجتماعی نظام قبیله ای، عامل بروز اختلافات در
سقیفه بنی ساعده / ۸۱ / جناح انصار در سقیفه و عوامل ناکامی آنان / ۸۵ /
جناح مهاجران در سقیفه و عوامل پیروزی آنان / ۹۲ / جناح حامیان علی علیه السلام
در سقیفه / ۱۰۲ / علل و عوامل انتخاب نشدن علی علیه السلام به جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله
/ ۱۰۵ / شیخوخیت و ارزش های قبیله ای / ۱۰۵ / حسادت ها و رقابت های
قبیله ای (انحصار طلبی قریش) / ۱۰۸ / حسادت نسبت به علی علیه السلام به علت
احترام و اعتبار او نزد پیامبر صلی الله علیه و آله / ۱۱۱ / عدالت علی علیه السلام / ۱۱۴ /

فصل سوم: حمایت و جانبداری از علی علیه السلام پس از انجام بیعت ابوبکر

۱۱۹

در سقیفه

شیعه و شیعیان مذهبی علی علیه السلام / ۱۲۱ / حامیان و پیروان سیاسی علی علیه السلام
/ ۱۲۵ / مواضع شیعیان سیاسی و مذهبی در حمایت از رهبری علی علیه السلام
/ ۱۲۷ / ابوذر غفاری / ۱۲۸ / عمار بن یاسر / ۱۲۹ / سلمان فارسی / ۱۳۱ / مقداد
بن اسود / ۱۳۲ / عبد الله بن مسعود / ۱۳۳ / خالد بن سعید بن عاص / ۱۳۴ /
عتبه بن ابی لهب / ۱۳۶ / زبیر بن عوام / ۱۳۷ / طلحة بن عبید الله / ۱۳۸ /
بریده اسلمی / ۱۳۸ / ام مسطح / ۱۳۹ / مواضع خاندان عباس در حمایت از
علی علیه السلام / ۱۴۰ / عباس بن عبد المطلب / ۱۴۰ / عبد الله بن عباس / ۱۴۶ /

• فهرست ۷ •

فضل بن عباس / ۱۴۸ / قثم بن عباس / ۱۵۰ / مواضع انصار در حمایت از
علی علیه السلام / ۱۵۱ / براء بن عازب / ۱۵۱ / ابویوب انصاری / ۱۵۲ / حسان بن ثابت
/ ۱۵۲ / نعمان بن عجلان / ۱۵۳ / ابی بن کعب انصاری / ۱۵۵ / قیس بن سعد
بن عبادۀ خزرجی / ۱۵۶ / ابوالهیثم بن تیهان اوسی / ۱۵۶ / خزیمه بن ثابت (ذو
الشهادتین) / ۱۵۷ / عثمان بن حنیف / ۱۵۸ / زید بن ارقم / ۱۵۸ / حدیفه بن
الیمان / ۱۵۹ / سهل بن حنیف / ۱۵۹ / سعد بن عبادۀ خزرجی / ۱۶۰ / موضع
برخی از بنی عبد شمس در حمایت از علی علیه السلام / ۱۶۰ / ابوسفیان بن حرب
/ ۱۶۱ / خالد بن سعید بن عاص / ۱۶۶ / ابان بن سعید بن عاص / ۱۶۸ / عتبه
بن ابی لهب / ۱۶۸ / ابوالعاص بن ربیع / ۱۶۹ / قبایل یمنی در حمایت از
علی علیه السلام و بنی هاشم / ۱۷۰ / قبیله کنده / ۱۷۰ / قبیله بنی تمیم / ۱۷۲ / قبیله
بنی ذهل / ۱۷۳ / اقامات علی علیه السلام در اثبات حقانیت خویش برای جانشینی
پیامبر صلی الله علیه و آله / ۱۷۳ / احتجاج و مناظره / ۱۷۳ / بیان حقانیت خود به خلافت
/ ۱۷۷ / مواضع خلیفه و یارانش نسبت به مجتعمان در منزل فاطمه علیها السلام
/ ۱۷۹ / نقش فاطمه علیها السلام در حمایت از رهبری علی علیه السلام / ۱۸۴ / جمع آوری قرآن
توسط علی علیه السلام / ۱۸۷ / بیعت علی علیه السلام و بنی هاشم با ابوبکر / ۱۸۷ / علل و
عوامل بیعت علی علیه السلام با ابوبکر / ۱۹۱ / بحران ارتداد و اوضاع حساس سیاسی
به هنگام رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله / ۱۹۱ / بیزاری علی علیه السلام از ایجاد خواریزی و کشتار
بین مسلمانان / ۱۹۵ / ماجرای فدک و میراث پیامبر صلی الله علیه و آله / ۱۹۶ / عوامل منع
فدک از فاطمه علیها السلام / ۲۰۸ / علی علیه السلام و جنگ های رده / ۲۰۹ / پیامبران دروغین
و فرصت طلبان بی دین عرب / ۲۱۱ / مانعان زکات / ۲۱۲ / تلاش خلافت برای
مشارکت دادن علی علیه السلام / ۲۱۴ / و یارانش در مقابله با مرتدان / ۲۱۴ / سرکوبی
شدید مرتدان و بروز انتقادات جدی به سیاست های خلیفه / ۲۱۷ / علی علیه السلام
و فتوح مسلمانان در عصر خلافت ابوبکر / ۲۲۱ / حضور پیروان علی علیه السلام در فتح
شام / ۲۲۴ / مرگ ابوبکر بن ابی قحافه و جانشینی عمر بن خطاب / ۲۲۶ /

فصل چهارم: علی بن ابی طالب علیه السلام و بنی هاشم در دوران خلیفه دوم ۲۳۱

علی علیه السلام و فتوح مسلمانان در دوران خلیفه دوم / ۲۳۵ / جنگ های با ایران
/ ۲۳۶ / نبرد جسر / ۲۳۶ / فتح نهاوند / ۲۳۷ / فتح شوش / ۲۴۰ / فتح خراسان
/ ۲۴۰ / جنگ بارومیان / ۲۴۱ / فتح فلسطین (بیت المقدس) / ۲۴۲ / حضور

یاران و پیروان علی علیه السلام در فتوحات / ۲۴۳ / مالک اشتر نخعی / ۲۴۴ / خدیفه
 بن الیمان / ۲۴۵ / عمار بن یاسر / ۲۴۶ / هاشم بن عتبہ مرقال / ۲۴۶ / جریر بن
 عبد الله بجلي / ۲۴۷ / براء بن عازب / ۲۴۷ / حجر بن عدی / ۲۴۸ / مقداد بن
 اسود / ۲۴۸ / سلمان فارسی / ۲۴۸ / زید بن صوحان / ۲۴۹ / پیشنهاد علی علیه السلام
 درباره تعیین مبدأ تاریخ اسلام / ۲۴۹ / تلاش خلیفه در برقراری پیمان مصاهرت
 با علی علیه السلام / ۲۵۰ / مشارکت پیروان علی علیه السلام در حکومت / ۲۵۳ / عمار بن یاسر
 در کوفه / ۲۵۴ / خدیفه بن یمان در مدائن / ۲۵۵ / سلمان فارسی در مدائن
 / ۲۵۵ / عبد الله بن مسعود و عثمان بن حنیف در کوفه / ۲۵۷ / مستشاری
 علی بن ابی طالب علیه السلام در امور دیوانی / ۲۵۷ / موضوع اراضی مفتوحه / ۲۵۷ /
 موضوع اموال و خراج / ۲۵۸ / امور قضائی / ۲۶۱ / امور اداری / ۲۶۲ / علی علیه السلام
 از زبان خلیفه دوم / ۲۶۳ / قتل خلیفه عمر بن خطاب / ۲۶۵ / تعیین شورای
 شش نفره جانشینی / ۲۶۸ / علل و عوامل انتخاب نکردن علی علیه السلام / ۲۷۲ /
 حمایت پیروان علی علیه السلام از او در قبال شورا / ۲۷۸ / خاندان عباس / ۲۷۸ /
 عمار بن یاسر / ۲۷۹ / مقداد بن عمرو (اسود کنندی) / ۲۷۹ /

فصل پنجم: علی بن ابی طالب علیه السلام در دوران خلافت عثمان بن عفان ۲۸۱

تلاش علی بن ابی طالب علیه السلام برای اجرای احکام الهی / ۲۸۳ / تلاش علی علیه السلام
 برای قصاص فرزند خلیفه دوم / ۲۸۴ / اجرای حد درباره ولید بن عقبه از سوی
 علی علیه السلام / ۲۸۶ / بدعت‌ها و انحرافات خلیفه و مواضع علی علیه السلام / ۲۸۷ /
 به‌کارگیری عوامل بنی امیه و آل ابی معیط / ۲۸۸ / در امور حکومتی برخلاف
 توصیه خلیفه دوم / ۲۸۸ / ولید بن عقبه بن ابی معیط در کوفه / ۲۸۹ / عبد الله
 بن سعد بن ابی سرح در مصر / ۲۹۰ / بازگرداندن حکم بن ابی العاص / ۲۹۲ /
 سعید بن عاص در کوفه / ۲۹۳ / مروان بن حکم بن ابی العاص مشاور خلیفه
 / ۲۹۴ / عبد الله بن عامر بن کریر در بصره / ۲۹۵ / حارث بن حکم بن ابی
 العاص / ۲۹۶ / حیف و میل بیت المال و بذل و بخشش های خلیفه / ۲۹۶ /
 پیدایش طبقه اشراف در میان صحابه / ۳۰۱ / رفتار خلیفه نسبت به پیروان
 و شیعیان علی علیه السلام و واکنش او / ۳۰۲ / ابوذر غفاری / ۳۰۳ / عمار بن یاسر
 / ۳۰۶ / عبد الله بن مسعود / ۳۰۹ / خلیفه و خاندان عباس بن عبد المطلب
 / ۳۱۱ / عبد الله بن عباس / ۳۱۱ / تبعید ناراضیان و مخالفان به شام / ۳۱۳ /

مقدمه

به یقین بر هر پژوهشگر و محقق، این امر روشن است که سال‌های پس از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تا قتل خلیفه سوم (۱۱۱ هـ / ۶۳۲ م. / ۳۵ / ۶۵۵ م.)، یکی از دوره‌های حساس، پرماجرا و سرنوشت‌ساز است. هنوز هم پس از چهارده قرن، گردوغبار طوفان حوادث آن فرونشسته و کماکان خیل طالبان حقیقت و وجدان‌های بیدار و اذهان جستجوگر را برای دریافت آن دوران و حقایق مکتوم و پنهان آن، به خود فرامی‌خواند.

به رغم تحقیقات و کنکاش‌های بسیار مفید و ارزنده‌ای که در زمینه تاریخ صدر اسلام و خلفای راشدین از سوی محققان عرب و ایرانی و اسلام‌شناسان خارجی به رشته تحریر و تألیف و نقد درآمد و به ویژه در کنار آن، درباره‌ی علی بن ابی طالب علیه السلام تحقیقاتی گسترده صورت پذیرفته است، اما این تحقیقات عمدتاً یا به حیات ایشان در دوران پیامبر صلی الله علیه و آله، یا خلافت پنج‌ساله آن حضرت اختصاص یافته و البته گاهی هم به طور گذرا تنها اشاره‌ای به این دوران حساس و سرنوشت‌ساز داشته‌اند. بدیهی است این دسته از پژوهش‌ها نتوانسته‌اند اذهان تشنه جستجوگران و دانش‌پژوهان را در خصوص این دوران حساس و مهم یعنی دوران بیست و پنج ساله سیراب کنند. علاوه بر آن، بعضی از این تحقیقات از یک طرف با جنبه‌ها و روش‌های

علمی و کلاسیک فاصله زیادی داشته و بیشتر حالتی شعارگونه به خود گرفته؛ از طرف دیگر نیز گاهی با بینشی یک‌جانبه و مطابق با سلايق و گرایش‌های اعتقادی در پیروان هر دو جریان اعتقادی سنی و شیعی، به رشته نقد و تألیف درآمده است. از این رو، چنین خلئی نگارنده را بر آن داشت تا با توجه به حساسیت فوق‌العاده موضوع - به دور از سلايق متصلبانه و بر اساس معتبرترین و کهن‌ترین منابع به ویژه منابع اهل سنت - و با انگیزه و هدف تقارب دو جریان شیعه و سنی، با عنایت به فضل پروردگاران بستر تاریخی را توصیف و تحلیل کند.

این پژوهش مشتمل بر پنج فصل است که از ابتدای رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله و شکل‌گیری جریان سقیفه آغاز می‌شود و با قتل عثمان بن عفان پایان می‌پذیرد. فصل اول پس از پیشگفتاری کوتاه در مورد جایگاه علی بن ابی طالب علیه السلام در دوران حیات پیامبر صلی الله علیه و آله، به نقش ایشان در واپسین روزهای حیات رسول خدا صلی الله علیه و آله و رحلت آن حضرت اختصاص می‌یابد و در ادامه، بحثی جامع دربارهٔ ساختار سیاسی جناح‌های موجود در سقیفه بنی ساعده، علل و عوامل و چگونگی شکل‌گیری آن و نیز مواضع حامیان مذهبی و سیاسی علی علیه السلام در قبال نتیجه حاصل از این رخداد و علل مخالفت‌ها و سرانجام بیعت ایشان و پیروانش را با دست‌گام خلافت به تشریح بررسی می‌کند. فصل دوم، نگاهی دارد به مواضع علی بن ابی طالب علیه السلام و پیروانش در دوران خلیفه اول اعم از میزان و نحوه و علل حضور در جایگاه مشورتی در برخی از امور از جمله جنگ‌های «رِده» و فتوحات. در فصل سوم، نقش علی علیه السلام و پیروانش در دوران خلافت خلیفه دوم، موضوع مشارکت یا مشاورت آنان در امور نظامی و فتوحات، امور دیوانی، مالی، قضائی و سایر امور تشریح خواهد شد. در فصل چهارم مواضع علی بن ابی طالب علیه السلام در دوران خلافت عثمان، میزان حضور او در صحنه، عکس‌العمل ایشان در ارتباط با انحرافات دست‌گام خلافت و نهایتاً انقلاب داخلی و قتل عثمان، بررسی و تحلیل می‌شود. در پایان لازم می‌دانم یاد و نام استادان بزرگوارم مرحومان صادق آینه‌وند،

• مقدمه ۱۳ •

سید جعفر شهیدی، عبد الکریم گلشنی، باستانی پاریزی و حجة الاسلام
مروی راگرامی بدارم که از ابتدای این پژوهش تا پایان، از نظرات و راهنمایی های
ایشان بهره برده ام. از خداوند علو درجات مسئلت می کنم.

اصغر قائدان

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

تابستان ۱۳۹۶

www.ketab.ir